

SOFYA TİCARET VE SANAYİ ODASI'NIN İSTANBUL'A VE BURSA'YA DÜZENLEDİĞİ GEZİ (1909)

Visit of Sofia Chamber of Commerce and Industry to Istanbul and Bursa (1909)

Hüseyin MEVSİM*

Özet

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinin birinci yıldönümü vesilesiyle, Temmuz 1909'da Bursa'da düzenlenen ticaret, sanayi ve tarım sergisi Bulgar toplumunun ilgili çevrelerinde yankı uyandırmıştır. Sofya'da yayınlanan ve geniş okur kitlesine sahip bir günlük gazetenin muhabiri İstanbul ve Mudanya üzerinden Bursa'ya kadar gelerek sergiden edindiği izlenimlerini aktardığı bir yazı dizisi hazırlamıştır. Gazetenin altı sayısında yer alan dizide serginin yanı sıra Bursa'nın manevi iklimi ve demografik yapısı bağlamında da ilginç gözlemler sunulmuştur. Sofya Ticaret ve Sanayi Odası da, Bulgaristan Çarlığı Ticaret ve Tarım Bakanlığı'nın himayesinde İstanbul'un ve Bursa'nın ziyaretini kapsayan geniş katılımlı bir gezi düzenlemiştir. 240 tüccar, sanayici ve subay her iki şehirde çeşitli kurum ve kuruluşları ziyaret etmiş, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Çarlığı arasındaki ticari potansiyeli değerlendirmiştir. Oda başkan muavini Haralampi Karastoyanov ve oda sekreteri Dr. İvan Zlatarov tarafından hazırlanan ve gezinin organizasyonu, hedefi, seyri ve sonuçlarını kapsayan 25 sayfalık rapor ertesi yıl broşür formatında yayınlamıştır. İşbu çalışmada, Bulgar gazeteci Petır Daskalov'un *Vecherna Poshta* (Akşam Postası) başlıklı gazetede yazı dizisi ve Sofya Ticaret ve Sanayi Odası'nın hazırladığı rapor üzerinde durulmaktadır.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi; e-posta: hmersim@ankara.edu.tr, ORCID: 0000 0001 5929 7943.

Makale Geliş Tarihi:19.03.2023

• Makale Kabul Tarihi:21.08.2023

Anahtar Kelimeler: İkinci Meşrutiyet, Bursa Ticaret, Sanayi ve Tarım Sergisi, Sofya Ticaret ve Sanayi Odası, Bulgaristan Çarlığı ve Osmanlı İmparatorluğu arasında ticari ilişkiler.

Abstract

On the occasion of the first anniversary of the proclamation of the Second Constitutional Era, the trade, industry and agriculture exhibition held in Bursa in July 1909 had an echo in the relevant circles of the Bulgarian society. The correspondent of a daily newspaper published in Sofia with a wide readership came to Bursa via Istanbul and Mudania and prepared a series of articles in which he conveyed his impressions from the exhibition. In the series of the six issues of the newspaper, interesting observations were presented in the context of the spiritual climate and demographic structure of Bursa, as well as the exhibition. The Sofia Chamber of Commerce and Industry also organized a tour with broad participation, which included the visit to Istanbul and Bursa, under the auspices of the Tsarist Ministry of Trade and Agriculture of Bulgaria. The delegation, consisting of 240 merchants, industrialists and officers, set out by special train, was warmly welcomed, visited various institutions and organizations in both cities, and evaluated the commercial potential between the Ottoman Empire and the Kingdom of Bulgaria. The 25-pages report, which was prepared by the deputy chairman of the chamber, Haralampi Karastoyanov and the secretary of the chamber, Dr. Ivan Zlatarov, covering the organization, goal, course and results of the trip, was published in brochure format the following year. In this study, the article series of Bulgarian journalist Peter Daskalov in the newspaper titled "Vecherna Poshta" (Evening Post) and the report prepared by Sofia Chamber of Commerce and Industry are examined.

Keywords: Second Constitutional Monarchy, Bursa Trade, Industry and Agriculture Exhibition, Sofia Chamber of Commerce and Industry, commercial relations between the Kingdom of Bulgaria and the Ottoman Empire.

Giriş

Gerek ülkemizde, gerekse de Bulgar bilim çevrelerinde Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan Emareti (ve daha sonra Bulgaristan Çarlığı) arasındaki ticari ve iktisadi ilişkiler üzerinde yeterince durulmadığı, bu bağlamda kapsamlı araştırmaların yapılmadığı görülmektedir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren ağırlıklı enerjiyi önce Fener Rum Patrikliği'nden manevi, daha sonra da Osmanlı İmparatorluğu'ndan siyasi bağımsızlığını elde etmeye odaklayan Osmanlı unsuru Bulgar toplumu, 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'ndan ve özellikle Şarki Rumeli Eyaleti'nin ilhak edildiği 1885'ten sonra kendi sınırları içine çekilerek İmparatorluğun sunduğu iktisadi girişimcilik ve engin pazar imkânını kaybetme noktasına gelmiştir. Bu bağlamda, Bulgar yazar, siyaset adamı ve diplomat Mihail Macarov'un, memleketi Avratalan özelinde yaptığı saptama çok çarpıcıdır. Osmanlı'nın Balkanlara ayak basmasıyla ortaya çıkan köy ve kasaba arasındaki yerleşim, İmparatorluk buradan elini ayağını çekince çöküşe uğramış, eriştiği yüksek maddi ve manevi kültürün yalnızca silik izleri kalmıştır. İmparatorluğun engin ve zengin pazarlarından yoksun kasaba sıradanlaşmış, dar hinterlandı içinde nefesi sıkışıp kalmıştır: “*Avratalan artık bir harabeden ibaret. Doğa dışında her şey eskimiş ve dağılmış. Sokaklar boş ve hareketsiz. Burada her şey yıkılıyor, sadece evler değil, insanlar da. İktisat kanunları savaşımlardan ve doğal afetlerden daha acımasız. Bir kasaba bozguna uğruyor, çünkü geçim kaynağı yok.*”¹ Konunun yeterince araştırılmamış olmasının başlıca nedenleri arasında, her iki dildeki kaynak eksikliği de gösterilebilir. Bu bağlamda Vasil Kınçov'un, Bulgarca bir iktisat dergisinin 1899 yılına ait iki sayısında yayınlanan İstanbul'dan Mektuplar (“Pisma ot Tsarigrad”) başlıklı dizisi ender örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Özelde İstanbul ve genelde Anadolu pazarını Bulgar ürünleri için büyük bir fırsat olarak değerlendiren Vasil Kınçov, iki ülke arasında ticari hacmin artırılması yönünde çalışmalar yapılmasını teklif etmekte, bazı kısa görüşlü uygulamalarından dolayı hükümetine eleştiriler yöneltmektedir. Sekiz mektuptan Bulgaristan'ın Osmanlı'ya neler ihraç ettiği, ihracatın hangi şartlarda yapıldığı, kara ve deniz nakliyesiyle ilgili karşılaşılan zorluklar, İstanbul pazarında Bulgar ürünlerinin (özellikle abanın ve koyun etinin) rakipleri hakkında, bazen istatistiki verilerle destekli ilginç bilgilere ulaşılmaktadır. Vasil Kınçov'un rasyonalizmi, iki ülke arasındaki ticaretin sadece kuru alışveriş ve soyut ithalat/ihracat denkleminde oluşmadığını, ama daha stratejik anlam taşıdığını, ticaretin siyasi ve diplomasi

¹ Mihail Macarov, Kudüs Yolculuğu, (çev.) Hüseyin Mevsim, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015, s. 11.

tkanıklığı açabileceğini kavramasından kaynaklanmaktadır. Gözlemlerin ve tespitlerin profesyonel bir iktisatçıya değil de alanın amatörü olan bir kişiye ait olmaları bu sekiz mektubu daha değerli kılmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı yaptığı sırada hayatına kastedilen Vasil Kınçov'un mektuplarından tam on yıl sonra, Bursa'da ikincisi düzenlenen ticaret, sanayi ve tarım sergisi, Sofya Ticaret ve Sanayi Odası öncülüğünde birkaç yüz Bulgar tüccar tarafından ziyaret edilecektir.

1. Gazete Muhabiri Petır Daskalov'un Bursa Ticaret, Sanayi ve Tarım Sergisini Ziyareti

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinin birinci yıldönümü vesilesiyle, 1909'un Temmuz ayında Bursa'da düzenlenen ticaret, sanayi ve tarım sergisinin Bulgarca süreli yayınlarda olduğu gibi, ilgili mesleki kurumlarda da büyük yankı uyandırdığı görülmektedir. Söz gelimi, Bütün Dünyadan Haberler alt başlığıyla Sofya'da yayınlanan günlük *Vecherna Poshta* (Akşam Postası)² gazetesi, özel muhabiri Petır Daskalov³ aracılığıyla eski Osmanlı payitahtında organize edilen sergiyi ayrıntıyla sayfalarına taşımıştır. Gazetenin 1909 yılı Temmuz ayının ikinci yarısında yayınlanan 2822, 2823, 2825, 2826, 2827 ve 2829 sayılı nüshalarında muhabirin kaleminden “Nadnikvane v Anadola” (Anadolu'ya Bir Bakış) başlığı altında derlenen bir yazı dizisine yer verilmiştir. Petır Daskalov, Karaköy rıhtımında bindiği Mudanya vapurunun güvertesinde ülkesinin farklı diyarlarından Bursa'ya yolculuk eden birçok Bulgar kadın ve erkek görünce şaşkınlığını gizleyememiştir. Böylelikle serginin Bulgarlar tarafından özel olarak da ziyaret edildiği anlaşılmaktadır:

Bursa sergisini ziyarete gidenlerin sadece Sofya'dan trenle İstanbul'a yola çıkan tüccarlardan ibaret olmadığı nereden aklıma gelebilirdi? Bingazi adlı vapurun üçüncü mevkiinde kalabalığı güçlülükle yararken, feslerin

² 1900-1914 yılları arasında yayınlanan gazete, Bulgarca süreli yayıncılık tarihine sarı basının ilk örneği olarak geçmiştir. Dış ve özellikle Balkan ülkelerinden haberlere öncelik verildiği günlük gazetenin sayfalarında sıkça İstanbul'da veya Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişen hadiselerle ilgili yazılara ve haberlere rastlanmaktadır.

³ Petır Daskalov (1870-1935) – Razgrad'a (Hezargrad) bağlı Hırsovo (Hırsova) köyünde dünyaya gelmiş, daha talebeyken gazeteciliğe ve şiir çevirisine yakın ilgi duymuştur. *Vecherna Poshta*'nın genel yayın yönetmenliğini üstlenmiş, gazete adına Balkanlarda ve ABD'de seyahat etmiştir. 1924'ten itibaren Halkçı Liberal Parti'nin (Narodno-liberalna partiya) yayın organı olan *Nezavisimost* (Bağımsızlık) gazetesinin genel yayın yönetmenliğini yapmıştır. (Hyusein Mevsim, “Edin bălgarski jurnalist na tãrgovsko-promishlenoto izlojenie v Bursa prez 1909 g.”, İçinde: *Balkanite – ezik, istoriya, kultura*, Veliko Tãrnovo, Vol. 3, 2013, s. 343).

arasından, hasır şapkalarından ziyade, bize has kıyafetlerden hemen kendini ele veren bir grup Bulgar'ı fark ettim.⁴

Muhabir, yolcular arasında Eski Zağra ve Suhindol (Söğündal) gibi farklı yerlerden gelen bazı tanıdık kişilere de rastlamıştır. Söz gelimi, Söğündallı Bulgarlar Bursa'ya Halkçı Parti'den bir milletvekiliyle beraber gidiyor, ayrıca 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'ndan sonra göç ederek Mudanya civarındaki Kuru köyüne yerleşen eski hemşerilerini de ziyaret etmeyi planlıyorlardır. Yolculuk sırasında, aradan geçen bunca yıl sonra, geleceklerinden haberi olmayan eski köydeşleri tarafından tanınıp tanınmayacaklarının heyecanı yaşıyorlardı. Önemli ayrıntı gibi görünen bu buluşma hadisesi, Osmanlı döneminde Rumeli coğrafyasında Türklerle Bulgarların suhulet içinde beraber yaşama kültürü geliştirdiklerine dair güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Mudanya'ya ayak bastıktan sonra Bursa'ya trenle ulaşan muhabir, Çekirge istasyonunda kendini ummadığı bir kalabalığın içinde bulmuştur. Etrafını saran Bulgaristan muhacirleri, eski bir hemşeriyi görmenin verdiği mutlulukla onunla konuşmak veya ev sahibi sıfatıyla herhangi bir yardımda bulunmak istemişlerdir. *"Kendimi ne yabancı bir ülkede, ne de Anadolu'da hissediyordum,"*⁵ diye itiraf eden muhabir, yaşlı bir Fransız kadın tarafından işletilen Hotel d'Anatolie'ye yerleşmesinin ardından, Rusçuklu bir muhacirin faytonuyla şehrin Yahudi ve Rum mahallesinden geçerek serginin düzenlendiği alana ulaşmıştır:

İki kuruş giriş ücreti ödedikten sonra, ortasında bir şadırvanın bolca suyunun yüksekçe fışkırdığı bir avluya girdim. Şadırvanın etrafındaki masalara oturan ziyaretçiler bir şeyler içiyorlardı, zira avluda bir kahvehane vardı. Şadırvanın yanında ise Bursa gökyüzünün tekdüze havasını dağıtmak üzere neşeli bir müzik çalıyordu. Avluda iki kat ve amacı itibarıyla oldukça hoş bir yapı olan belediye binası bulunuyordu. Bursa'da sergi için daha uygun bir mekân olmadığından, belediye belirli bir süre için kendi binasını bu amaç doğrultusunda kullanılmak üzere vermiş. Açıkça itiraf etmeliyim ki daha Sofya'dan hareket etmeden önce sergide beni şaşırtacak veya sarsacak bir şeyler görmeyi beklemiyordum. Yine de merakım olağanüstü büyüktü. Her halükârda umutluydum, en azından, sadece bir vilayeti

⁴ Petăr Daskalov, Nadnikvane v Anadola. Na păt za Brusa, *Vecherna Poshta*, sayı 2822, 18.07.1909.

⁵ Petăr Daskalov, Nadnikvane..., a.g.e.

kapsamasına rağmen, Osmanlı'da ilk olan bu sergide ilginç şeyler göreceğimi sanıyordum.⁶

Vechna Poshta'nın muhabiri, düzenlenişi biraz aceleye getirilen serginin ciddi eksiklikleri olduğunu, kayda değer bir yenilik içermediğini, yolunu şaşırmış birkaç kişiden başka kimse tarafından ziyaret edilmediğini, bizzat Bursalıların ve özellikle de Türkçe basının sergiye ilgi göstermediğini tespit etmiştir. Bunun sonucunda uğradığı büyük hayal kırıklığının etkisiyle sergiyi küçümsemekten ve hatta alaycı bir dille ta Sofya'dan kalkıp Bursa'ya gelen bakanlık ve ticaret ve sanayi odası temsilcilerini eleştirmekten geri durmamıştır:

Çeyrek saatte gezilebilecek böyle bir sergi için bırakın Sofya'dan Bursa'ya yol tepmeye, ama İstanbul'dan gelmeye bile değmez. Bursa sergisini kimse ziyaret etmiyor, Türkiye'de sergi hakkında kimse konuşmuyor. Bu sergiden şöyle bir sonuç çıkardım: Bursa Vilayetindeki Türk, şadırvan kenarlarında keyif çatıyor, işler ve zenginlik ise Ermeni'nin elinde. Sergiye katılanlar neredeyse hep Ermeni, bundan dolayı sergi, Ermeni Sergisi veya Ermeni Pazarı olarak tanımlanabilir.⁷

Sergiden sonra Bursa'nın tarihi mirasını tanımaya koyulan Petır Daskalov, şehrin gerek mimari eserlerinden, gerekse manevi ikliminden o denli etkilenmiştir ki, "Benim elimde olsaydı, Bursa'yı İmparatorluğun kutsal şehri ilân eder ve hacca önce buraya, daha sonra Mekke'ye gidilmesini buyururdum,"⁸ itirafında bulunmuştur.

2. Sofya Ticaret ve Sanayi Odası'nın Düzenlediği Gezi

1909 Bursa Ticaret, Sanayi ve Tarım Sergisi'yle ilgili ikinci önemli bir Bulgarca kaynağı, Sofya Ticaret ve Sanayi Odası'nın hazırlamış olduğu toplam 25 sayfalık rapor teşkil etmektedir; rapor, oda başkan muavini konumundaki Haralampi Karastoyanov⁹ ve oda sekreteri Dr. İvan Zlatarov tarafından kaleme

⁶ Petăr Daskalov. Nadnikvane v Anadola. Sergiyata v Brusa, *Vechna Poshta*, sayı 2823, 19.07.1909.

⁷ Petăr Daskalov, Nadnikvane..., a.g.e.

⁸ Petăr Daskalov, Nadnikvane..., a.g.e.

⁹ Haralampi Karastoyanov (1855–1934) – Tuna kıyısındaki Sviştov (Ziştovi) kasabasında dünyaya gelmiş; çocukluğunda terzi çırağı yapmış, gençlik yıllarında dönemin genel atmosferine kapılarak Romanya'da ve Sırbistan'da ihtilalcilik faaliyetlerine katılmıştır. 1877–1878 Rus–Osmanlı Savaşı'nda sağlıkçı olarak görev almış, cephede yardımcılığı yaptıği bir

alınıp ertesi yıl Sofya'da basılmıştır.¹⁰ Dolayısıyla, Bulgarların Bursa'da düzenlenen sergiye yönelik ilgisi sadece kişisel plânda değil, ama kurumsal düzlemde de tezahür etmiştir.

240 Bulgar tüccar, sanayici ve subayın, keza ülkenin en önemli iki ticaret odağı olan Sofya'dan ve Filibe'den katılımcıların yer aldıkları İstanbul ve Bursa gezisi, Osmanlı-Bulgar ticari ve iktisadi ilişkileri tarihinde kayda değer yer tutmaktadır. Raporun giriş kısmından edinilen bilgiye göre, Bursa'da bir serginin düzenleneceğini öğrenen Bulgaristan Çarlığı Ticaret ve Tarım Bakanlığı, gerek Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin gelişmesi, gerekse Bulgar tüccarları açısından son derece yararlı olacağı kanısıyla İstanbul'u ve Bursa'yı kapsayan bir gezinin organize edilmesi fikrini ortaya atmış, gezinin başlıca amaçları şöyle özetlenmiştir:

İstanbul'daki tüccar erkânıyla tanışmak, İstanbul ve Bursa pazarlarını araştırmak, adı geçen iki şehirdeki ticaret ve sanayi odaları üyeleriyle dostane ilişkiler kurmak, Osmanlı halkını hürriyet, kardeşlik ve eşitlik rejimi vesilesiyle kutlamak; kısaca, iktisadi ve ticari ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamak.¹¹

Ticaret ve sanayi odaları aracılığıyla gezi haberi bütün üyelere duyurulmuş ve kısa zamanda etkinliğe büyük ilginin gösterildiği anlaşılmıştır. Sofya ve Filibe

Rus hekimin desteğiyle Moskova'da eczacılık eğitimi görmüş (1882–1885), Estonya'da toksikoloji alanında ihtisas yapmıştır (1886–1889). Sofya'ya dönünce kendi eczanesini açmış, ayrıca Sofya Üniversitesi'nde profesörlüğe yükselerek analitik kimya ve toksikoloji dallarında ders vermiştir. Eczacılar Odası'nın kurulmasında faal rol üstlenmiş, çeşitli kurum ve kuruluşlara üye olmuştur. 1907'den itibaren Sofya Ticaret ve Sanayi Odası'nın başkan muavinliğini yapmış; siyasete girerek Halkçı Parti'den (Narodnyashka partiya) milletvekili seçilmiştir. 1911–1912 yıllarında sekiz ay boyunca Sofya Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuş, başkanlığı sırasında ilginç icraatlarından biri, şehirdeki bütün genelevleri kapatmak olmuştur. (Haralampi N. Karastoyanov – aptekar. Yubileyno chestvane na obshtestvenata i stopanskata mu deynost (1855–1871–1931 god.) na 29 mart 1931 god., Sofya: Pechatnitsa “Rozova dolina”, 1933, s. 5–26).

¹⁰ Raporun tam başlığı, “Doklad na Sofiyskata tãrgovsko-industrialna kamara po Tãrgovskata ekskurziya do Tsarigrad i Bursa prez 1909 godina ot delegatite na sãshtata kamara: Har[alampi] Karastoyanov (podpredsedatel na Kamarata) i d-r İv[an] Zlatarov (sekretar na Kamarata) [Sofya Ticaret ve Sanayi Odası'nın, 1909 Yılında İstanbul'a ve Bursa'ya Düzenlenen Ticari Amaçlı Geziyle İlgili, Oda Başkanı Muavini Haralampi Karastoyanov ve Oda Sekreteri Dr. İvan Zlatarov Tarafından Hazırlanan Raporu] şeklinde olup makalede alıntılanan kısımların çevirisi tarafınca yapılmıştır.

¹¹ Doklad na Sofiyskata tãrgovsko-industrialna kamara po Tãrgovskata ekskurziya do Tsarigrad i Bursa prez 1909 godina ot delegatite na sãshtata kamara: Har[alampi] Karastoyanov (podpredsedatel na Kamarata) i d-r İv. Zlatarov (sekretar na Kamarata), Sofya: P. Glushkov, 1910, s. 1.

ticaret odaları gezinin organizasyonunu üstlenmiş, yoğun talepten dolayı özel bir trenin tutulması kararı alınmıştır.

2.1. Ticari Gezinin İstanbul Ayağı

9 Temmuz günü trenle Sofya'dan İstanbul'a hareket eden heyet, Cezri Mustafa Paşa'da ve Edirne'de resmi törenle karşılanmış; Sirkeci Garı'nda karşılayanlar arasında İstanbul Ticaret Odası sekreteri ve Bulgar ticari ataşe İvan Hamamciev hazır bulunmuşlardır. Heyet, 12 Temmuz'da, Haliç kıyısındaki Aziz Stefan Bulgar Ortodoks Kilisesi'nde¹² düzenlenen Pazar ayinine katıldıktan sonra Metoh'ta,¹³ İstanbul'da yaşayan Bulgar tüccar erkânıyla bir araya gelmiştir. Buluşmada, Bulgar ticaretini güçlendirmek için İstanbul'da Bulgaristan Merkez Bankası'nın bir şubesinin açılması; Bulgar Ticaret Odası kurulması; Bulgar ürünlerinin Osmanlı'da tanıtımına katkı sağlayacak bir Ticaret Müzesi'nin düzenlenmesi; başkentte yaşayan bütün Bulgar tüccarları birleştirecek, maddi ve manevi çıkarlarını savunacak ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgar tüccarın güçlenmesi için çalışacak bir Ticaret Cemiyeti'nin kurulması kararı alınmıştır.

Ertesi gün ziyaret edilen İstanbul Ticaret Odası'nda Bulgar heyeti çok sıcak karşılanmış, oda başkanı Mehmet Abbud şöyle konuşmuştur:

Her zaman, hatta tarihin en çalkantılı dönemlerinde bile, medeniyetin öncüsü olan tüccar erkânı, siyaset üzerinde olumlu etki yapma yoluyla dünya barışına katkı sağlamakla yetinmemiş, ama milli önyargıların kalkmasına da yardımcı olmuştur. Dolayısıyla, sizleri sadece meslektaş olarak değil, ama aynı barış ordusu bayrağı altında, halkların refahı ve yeni üretim şekilleri keşfetmek için gece gündüz savaşılan silâh arkadaşları olarak görüyoruz.¹⁴

Haralampi Karastoyanov da, ticareti bir milletin nabzına benzettiğini ve tüccarlar olarak iki komşu ülke arasında dostane bağların kurulması için çalışacaklarını vurgulamıştır. Ticaret ve Tarım Bakanlığı delegesi St. Manov,

¹² Aziz Stefan Ortodoks Bulgar Kilisesi – İstanbul Balat'ta, Haliç kıyısında bulunan ve 1892-1898 yıllarında, Viyana'da hazırlanan çelik profillerle inşa edilen ibadethane; Demir Kilise adıyla da geçmekte ve bilinmektedir.

¹³ Metoh – İnşası 1850'de tamamlanan ve zaman içinde İstanbul'daki Bulgarların mektep, okuma yurdu ve yurt olarak kullandıkları, günümüzde Aziz Stefan Kilisesi'nin karşısında bulunan üç kat taş bina; Kâgir, Kevgir adlarıyla da bilinmektedir.

¹⁴ Doklad na..., s. 3.

bakan adından, Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında var olan görüş farklılıklarının, ticari ilişkilerin zayıflığından kaynaklandığını öne sürmüştür: *‘Bilindiği üzere ticaret, halkları daha üstün bir medeniyet kurulması için birbirine yakınlaştırmakta ve birleştirmektedir.’*¹⁵ Samimi havada geçen ziyarette Bulgaristan Çarlığı’nın ve Osmanlı İmparatorluğu’nun ortak çıkarları vurgulanmış, yakın gelecekte iki ülke arasında gümrük birliği anlaşmasının imzalanması teklif edilmiştir.

22 Temmuz’da İstanbul Ticaret Odası’nın, misafir heyetin kaldığı otelde yaptığı iade-i ziyaret sırasında, Haralampi Karastoyanov kadehini Padişah Hazretlerinin sağlığı ve esenliği, Osmanlı’nın refahı ve iki komşu ülkenin yakınlaşması ve kardeşçe yaşaması şerefine; Mehmet Abbud da kadehini Çar Ferdinand, Bulgaristan’ın kalkınması ve iki ülke arasında kalıcı bir dostluğun tesis edilmesi şerefine kaldırmıştır.

Bulgar tüccar erkânı İstanbul’da kaldığı zaman içinde İstanbul Borsası’nı, bir mektebi ve Hereke fabrikasını ziyaret etmiştir. Raporda, Galata’da konumlu borsanın kuruluş amacı, Osmanlı İmparatorluğu’nun nakden veya vadeli kıymetli kâğıtlarını, vilayetlerin vadeli hazine bonolarını, banka, inşaat, ticaret ve sanayi kurumlarının verdiği hisse senetlerini veya tahvilleri satın almak veya satmak, padişah iradesiyle faaliyet gösteren para değişimi yapmak şeklinde özetlenmiştir. Maliye Nezareti’nin doğrudan gözetimi altında bulunan Borsa’nın açık olduğu zamanlarda hükümeti temsilen, borsa işlemlerini denetleyen ve ilgili kanunların harfiyen tatbikini takip eden bir komiserin bulunduğu; komiserin Borsa Kurulu’nun toplantılarına katılarak Nizamname doğrultusunda alınan kararları icra ettiği belirtilmiştir. Borsadaki işlerin düzenli şekilde yapılmasını denetleyen komiser, Nizamnameyi ihlâl edenler hakkında aldığı notları, cezayı belirleyen ve kararı veren Borsa Kurulu’na bildiriyordu. Üyelerinin sayısı belirli olmayan Borsa’ya; 1) kadınlar, 2) 20 yaşını doldurmayanlar, 3) yüz kızartıcı suç işlemiş olanlar, 4) adli kovuşturma altında olanlar, 5) müflisler, 6) yükümlülüklerini yerine getirmeyen veya yerine getirebilecek durumda olmayanlar, 7) vatandaşlık haklarından mahrum bırakılanlar kabul edilmüyordu. Borsa’ya yeni üyenin kabulü, borsa yönetimine sunulan yazılı başvuruya oluyor, her üyesi belirli yıllık aidat ödeyen Borsa, yedi üyeli bir kurul tarafından yönetiliyordu. Henüz özel bir

¹⁵ Doklad na..., s. 4.

kanun düzenlenmediğinden, faaliyetini yönetimin belirlediği geçici kararnamelerle yürütüyordur.

İkinci yerde ziyaret edilen Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (Ecole des arts et des metiers) 250 talebeye sadece demircilik ve marangozluk eğitimi verildiği, devlet desteğiyle ayakta duran eğitim kurumundaki talebelerin mektep bünyesindeki bir pansiyonda kaldıkları belirtilmiştir. Sadece fakir talebelerin kabulünü öngören sistemin, her mezunun kendi işini kuracak maddi güce sahip olması yönünde değiştirilmesi düşünülüyordur. Eskiden bir talebe, mektep idaresinin, verilen materyali öğrendiğine ve zanaatı tatbik edecek maharete sahip olduğuna kanaat getirinceye kadar öğrenim görürken, artık eğitim süresi dört yılla sınırlanmıştır; ardından da mektepte bir yıl pratik yapılmaktadır. Mektebi bitirenlere askerlik görevini yaparken hiçbir öncelik tanınmıyor, ancak askeri atölyelerde ve tophanelerde kendi mesleğinde çalışabilme imkânı sunuluyordur:

Müfredatta demircilik ve marangozluk dallarında teorik ve pratik dersler yer almakta, yakın gelecekte daha ayrıntılı ders programı hazırlanacağı anlaşılmaktadır. Mektep, yılda ortalama yaklaşık 29 bin Bulgar levası tutarında ürün üretip satmakta; güzel, özellikle arabesk tarzda marangoz eşyaları işlenmekte, özel siparişler de alınmaktadır. Muallim personeli, üçü sözleşmeli çalışan yabancı olmak üzere dokuz kişiden oluşmakta; demircilik hocalığı yapan Alman, marangozluk hocalığı yapan öteki ikisi de Fransız olup, 25 Türk lirası aylık almaktadırlar. Yeni müdür ciddi şekilde mektebi yeniden yapılandırmayı, müfredatı iyileştirmeyi ve Osmanlı'daki yeni iktisadi şartlar doğrultusunda eğitimi daha pratik temellere oturtmayı hedeflemektedir.¹⁶

Bulgar heyeti Hereke'de kırk yıldır faaliyet gösteren ve milli sanayi kurma yoluyla özel girişimciliği teşvik etmesi amaçlanan padişah fabrikasının büyük mağazasını da ziyaret etmiştir. Yine bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı önemli ticari merkezlerinde mesleki mektepler açılmakta, ancak bu güzel girişimden istenilen sonuç alınamamaktadır. Hereke fabrikasında, İstanbul'da neredeyse maliyetine satılan çeşitli manifatura ürünler üretilmektedir. Bulgar heyetin tespitine göre,

Girişimcilik ruhunun, ayrıca sermayenin ve teknik bilgilerin de eksik olduğu bir ortamda, devlet imkânlarının yapay şekilde milli sanayinin yeşermesi için harcanması büyük bir hataydı. Bütün bunların, artık yıkılan

¹⁶ Doklad na..., s. 7.

mutlakiyet rejiminin mal güvensizliği ortamında yapılması neredeyse imkânsızdı. Yeni ortam sanayinin doğması için artık daha elverişli şartlar sağlamaktadır.¹⁷

2.2. Gezinin Bursa Ayağı

Geziye katılan Bulgar tüccar, sanayici ve subayların sadece bir kısmı Bursa Sergisi'ni ziyaret etmiştir. 14 Temmuz günü 63 kişilik heyet özel vapurla İstanbul'dan demir almış, Mudanya'dan sonra Bursa'ya trenle devam etmiştir. Misafirleri Çekirge istasyonunda resmi olarak Bursa Ticaret Odası başkanı, başkan muavini, sekreteri ve birkaç üye, ayrıca valilikten ve belediyeden birer temsilci karşılamıştır. Aynı gün ziyaret edilen Vali Azmi Bey'in makamında ve belediyede misafir heyet hüsnü kabul görmüştür. Ertesi gün Bursa Ticaret Odası ziyaret edilmiş, Bulgaristan ile Bursa arasındaki ticaret bağının güçlenmesi için fikirler ortaya atılmıştır. İttihat ve Terakki Komitesi kulübü ziyaretinde Haralampi Karastoyanov ve St. Manov sergide şaşırtıcı başarılarla tanık olduklarını belirterek, çalışkan halkı olan ev sahibi ülkenin dev adımlarla ilerlediği tespitinde bulunmuşlardır. Bulgar misafirlere kırk yıl önce kurulan ve yarı resmi kurum statüsündeki Bursa Ticaret Odası hakkında bilgi verilmiş, ayrıca *"Meşrutiyet'in ilânıyla ticaret odaları önünde, bağımsız ve yararlı faaliyet yürütmek için geniş alan açıldığı"*¹⁸ değerlendirilmiştir.

Raporun sayfalarına, Bursa'nın o döneme ait toplumsal ve iktisadi yapısıyla ilgili değerli bilgi ve izlenimler de aktarılmıştır. Söz gelimi, Bursa'nın başlıca geçim kaynağının ipekçilik olduğu ve 43 adet filatürün faaliyet gösterdiği belirtilmiş, birkaçı ziyaret edilmiştir:

İş organizasyonu mükemmel. Şehirden ve yakın çevreden kırk bin civarında kişi bu sektörde iş ve aş bulmaktadır. Fabrikalarda, genelde 12–20 yaş arası kızlar günde 12 saat, 30 stotinka¹⁹ ile 1,20 leva arasında değişen yevmiyeyle çalıştırılmaktadır. Duyun-u Umumiye Bursa'da ipekçiliğin gelişmesine büyük katkı sağlamakta, ipekçilikten toplanan devlet vergisiyle de gelirlerini artırmaktadır. Bursa ve yakın civarını dut ağaçlıkları süslemekte, bu da Duyun-u Umumiye'nin desteğiyle olmaktadır.²⁰

¹⁷ Doklad na..., s. 9.

¹⁸ Doklad na..., s. 10.

¹⁹ Stotinka – Levanın yüzde bir değerindeki Bulgar para birimi.

²⁰ Doklad na..., s. 10.

Başlıca filatürlerin sahipleri de sıralanmıştır: Bay Freres, Emirze (Artine), Debetaz (V-ve Barsamides), Ahmed Sabri, Bay Freres, Balabanian (Hagop), Poirier (Louis), Bodourian (A&K) Freres, Cheftian (Stepan), Cirmakeshian (Aznif), Bay Freres, Gamet (Paul), Ainaly (Georges), Bedikian (Gomida), Kirmizian (Garabed), Papazian (Mihran Bey), Tachdjian (Succession), Keuleyan (Mihran), Imperial e Nemezghiah, Osman Fevzi Efendi, Terzian (Hovsep), Simonian (Hadji M.), Bay (Mr&M-me G.)

İpekçiliğin Bursa'da bu seviyeye gelmesinde, şehirde 18 yıl önce kurulan ve ipek üretimine elemanlar yetiştirerek propagandasını yapan İpekçilik Mektebi'nin büyük rolü olduğu vurgulanmıştır. Eğitim süresi üç yıl olan mektepte, ipekçilik konusunda teorik ve pratik açıdan iyi hazırlanmış elemanlar yetiştirilmektedir. Geniş, temiz ve güzel bir binada yer alan mektep gerekli bütün araç gereçlerle donatılmıştır. On yıl önce mektebin Japonya'dan getirdiği dut ağaçları aşı yoluyla yerli dut ağacının yaprak zenginliğini ve yapraktaki su oranını artırmak için kullanılmıştır. İpekçiliğin bu denli gelişimine Bulgaristan'dan göç eden Türk muhacirlerin de gayet büyük katkı sağladıkları teslim edilmektedir. Geçimini sağlamak için çok çalışmak zorunda kalan bu insanların dut yetiştiriciliği ve ipekböceği üreticiliği alanlarına yönelerek ipekçiliği başlıca uğraşları haline getirdikleri vurgulanmıştır.

Bursa'da zanaatçılık Anadolu pazarına yabancı sanayi ürünlerinin girmesiyle düşüşe geçmiştir. Sadece tenekeçilik, çömlekçilik, doğramacılık ve ayakkabıcılık iyi durumda olup bu zanaatların gelecekte de rağbet göreceği düşünülmektedir. Şehir idaresi zanaatçılığa karşı kayıtsız kalmamış, modern zanaatkârlar yetiştirmek için büyük çaba harcanmıştır. Bu amaca yönelik Bursa'da 49 yıldır, devlet tarafından desteklenen bir Sanayi Mektebi faaliyet göstermektedir. Eğitim süresi üç yıl olan mektepteki doğramacılık, demircilik, ayakkabıcılık, dokumacılık ve kumaş biçimi gibi bölümlerden son üçü, yeterince randıman alınamadığından kaldırılmıştır. Mezun talebelere askerlikte ayrıcalık tanınmamakta, mektebe sadece öksüz çocuklar alınmaktadır. Branşına göre askerlik yapan mezuna zanaatını iyice pekiştirme imkânı sunulsa da, çok az sayıda mezun kendini öğrendiği zanaata adamaktadır, zira “Osmanlı'da, bizde de olduğu gibi, memuriyet itibarlı olup ticarete ve zanaatçılığa tercih edilmektedir.”²¹

²¹ Doklad na..., s. 11.

Raporda; serginin Sanat Ürünleri; Zanaat Ürünleri (mobilya, fayans, halılar, döşemeler, deri ve deri ürünleri, bijuteri ve parfümeri, kesici aletler ve makineler); Maden ve Orman Ürünleri; Kumaşlar (yün, ipek, pamuk, keten, kenevir); Tarım Ürünleri; Yiyecek ve İçecekler olmak üzere altı bölümden oluştuğu vurgulanmıştır. Söz gelimi, zanaat ürünleri bölümüyle ilgili şu gözlemde bulunulmuştur:

Vilayetteki zanaat ustalarının ürünlerinden gerçek sanat tadı alırsınız. Güzel ve zevkle işlenmiş mobilyalar sergilenmiş. Bursa'daki sanayi mektebi porselen ve mermer lavabolü masalar sergilemiş, ince işçiliğiyle bunların en üstün Batı Avrupa doğramacılık ürünlerinden geri kalır yanı yok. Porselen ve kil ürünlerin süslemesi fevkalade. Bursa'ya özgü bu süslemeler sadece Anadolu'da ve Rumeli'de değil, ama Avrupa'da da rağbet görmekte. Bazı demir ürünler, özellikle de bir Ermeni'nin sergilediği demir kasalar, sağlamlık ve pratiklik açısından bu vilayette iyi gelişmiş bir demircilik olduğuna işaret etmektedir. Halıcılık çok iyi temsil edilmiş. Uşak'ın ünlü halısı sergide geniş yer bulmuş. Renklerin mucizevi uyumuyla, eğri çizgi, figür ve desenleriyle halı süslemeleri hoş bir izlenim yaratmanın yanı sıra ziyaretçide Anadolu halı üreticilerinin inanılmaz zengin hayal gücüne saygı uyandırmaktadır. Halıcılık Bursa Vilayeti'nin ev sanayisini temsil ederek binlerce aileye iyi geçim kaynağı sağlamaktadır. Halılar da bolca sergilenmiş, zira Anadolu'da hâli vakti yerinde olanın evi çeşitli halılarla zengin bir şekilde döşenmektedir. Dericilik yeterince temsil edilememiş. İki görkemli koşum ve deri çanta, eyer, deri portmone, av çantası, kırbaç, dizgin, mektep çantası, deri pantolonlar gibi birkaç ürün dışında bu alanda sergilenen kayda değer bir şey yok. İyi temsil edilen bijuteri dalında en iyi ürünleri Ermeniler sergilemiş. Bursa'da üretilen çok ince kordon, bilezik, yüzük, topluigne, sigara tabakası, sigara ağızlığı vs. gümüş ve yaldızlı ürünler çok aranmaktadır.²²

Sergide tarım, sanayi ve zanaat ürünlerinin bütünüyle sergilenmemesi, ürünlerle ilgili istatistiki verilerin sunulmaması, mektep, eğitim, ticaret ve nüfus hareketliliği, sağlık, iktisadi durum, hayvancılık, arıcılık, ormancılık, ulaşım araçları ve daha birçok kurumun ve branşın temsil edilmemesi serginin bir eksikliği olarak görülmüştür. Zamanla bu önemli noksanlıkların giderileceğine inanılmaktadır.

Raporun "Bursa Hakkında Genel Bilgiler" başlıklı bölümünde; 120 bin nüfuslu (65 bin Türk, 15 bin Rum, 13 bin 500 Ermeni, 3 bin Yahudi ve 40 Bulgar,

²² Doklad na..., s. 12-13.

ayrıca 150 Avrupalı) ve her daim kaplıcaları ve güzel ipeğiyle ün kazanmış olan şehrin geleceğiyle ilgili öngöründe bulunulmuştur:

Ilıman iklimi, güzel konumu, yıl boyunca doruğunda kar tutan güzel Olympos dağı (Uludağ), zengin bitki örtüsü ve ünlü kaplıcalarıyla, Bursa, Anadolu'nun en güzel şehirlerinden biridir. Meşrutiyet rejimi Osmanlı İmparatorluğu'na kesin şekilde yerleşirse, yakın gelecekte Bursa önemli bir ticaret ve kültür merkezi olacaktır.²³

Bursa'da ve Bursa Vilayetinde sunulan ithal ürünlerin büyük kısmının İstanbul depolarından satın alındığı vurgulanmış, söz gelimi Bulgarları da yakından ilgilendiren şayak bağlamında şu notlara yer verilmiştir:

Şayak. Alman ve Avusturya fabrikaları bizim dayanıklı ve meşhur abamızı ve şayağımızı taklit etmeye başlamış. Buna rağmen halk, özellikle muhacirler, halen yün kumaşlarımızı tercih etmektedir. Depolarımız ve seyyar ticari acentelerimiz olsa bunların satışı artacak. Taklit Alman ve Avusturya şayakları Anadolu pazarında tutulmaz olunca bizim aba ve şayaklarımıza talep yeniden artmaktadır. Bazı seyyar Alman acenteleri, bizimkilerin taklidi olan kendi şayaklarını satabilmek için, şayaklarımızdan da alıyor ve bu sayede taklit kumaşlarını da satmayı başarıyorlarmış. Sözü edilen seyyar acentelerin uygulaması, Bulgar şayağına gölge düşürmekte, ayrıca daha ucuz olan Alman ve Avusturya taklitlerine sağlam bir pazar kazandırmaktadır. Görülen o ki fabrikalarımızın, kendi şayak ve seyyar tüccarlarını göndererek ve böylece yabancı seyyar acentelere "saf Bulgar malı" etiketi altında taklit aba ve şayak satışı şansını vermeyerek, Anadolu pazarına mal temin etmeleri gerekmektedir. Bu yapılmazsa hiç kuşku yok ki Anadolu pazarı geri gelmeyecek şekilde kaybedilecektir.²⁴

Bursa Vilayetinin ihracatında Lyon, Saint-Etienne ve Paris'teki Fransız ipek pazarları ilk sırada bulunmakta, bu üç pazar vilayette üretilen ham ipeğin yaklaşık %90'ını çekmektedir. Başlıca geçim kaynağını oluşturan ipek dışında, afyon, zeytin ve zeytinyağı, şarap, anason, susam, çavdar, mısır, yapağı, ham deri, paçavra, boynuz ve kemik, mercimek, bakla ve diğer yaş sebzeler, meyan kökü (glycyrrhiza glabra), centiyan, ayrık, sabun otu (sopanaria officinalis) vs. ihraç edilmektedir. Çiçeklerden güçlü kokusuyla ünlü ıhlamur, papatya, ebegümeci (malva sylvestris), yüksük otu (digitalis purpurea), taze veya kurutulmuş bahçe

²³ Doklad na..., s. 14-15.

²⁴ Doklad na..., s. 18-19.

çayı, pelin vs.; sebze ve meyvelerden taze veya kurutulmuş olarak kestane, ceviz, badem, erik, üzüm, şeftali, kavun, karpuz vs. ihraç edilmektedir. Bu ürünler en çok Trieste'ye, Hamburg'a, Odesa'ya ve kısmen İngiltere'ye ve İtalya'ya ihraç edilmektedir.

Yerel ipekçiliğin sürekli gelişmesi bağlamında, yıldan yıla artan tohum ihracatının çok önemli kalem oluşturduğu, yıllık tohum ihracatının ortalama 50 ton olduğu, tohumun ağırlıkla Kafkasya'ya (Batum), Orta Asya'ya, Bulgaristan'a, Yunanistan'a vs., hatta az bir miktar Fransa'ya da ihraç edildiği belirtilmiştir. Vilayetteki tohum üretimindeki rekabetten son zamanlarda tohumun fiyatı oldukça düşmüştür.

Raporda, Marmara havzasında bulunan kasabalarda düşük kaliteli, bulanık ve arındırılmamış zeytinyağı üretildiğine dikkat çekilmiştir. Zeytinyağı üretiminde ilkel yöntemlerin kullanıldığı, zeytinyağının en düşük kalite zeytinden üretildiği, iyi kaliteli zeytinin siyah veya yeşil olarak ihraç edildiği veya satıldığı not edilmiştir. Yumurta ihracatının, tavukların yumurtlaması kesilmediğinden özellikle kışın arttığı, başlıca pazarın Marsilya olduğu, 1905 yılında Mudanya limanından 241 ton yumurta ihraç edildiği, yumurtaların daha irice olduğu, ancak piliç üretiminin ilkel şartlarda yapıldığı, şehir yakınlarındaki Ziraat Mektebi'nde [Hüdavendigar Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi] tavukçuluğun iyileştirmesi için atılımlarda bulunulduğu belirtilmiştir.

Bursa Vilayetinde üretimin ve ticaretin gelişmesinde birincil rol oynayan Mudanya–Bursa demiryolu hakkında da bazı bilgiler ve veriler sunulmuştur. Şehri Marmara'yla bağlayan demiryolunun 1876'da inşa edildiği, ancak bilinmeyen nedenlerle Rus-Osmanlı Savaşı'nı izleyen yıllarda bozulduğu ve yirmi yıl atıl kaldıktan sonra on iki yıl önce hattın 30 bin Türk lirası karşılığında bir Fransız-Belçika şirketine satıldığı vurgulanmıştır. Anılan şirketin demiryolunu yeniden yaparak kullanıma açtığı bilgisi verilmiş, uzunluğu 41,5 km, genişliği 1 m olan hattın durmadan trafiğini artırdığını gösteren gelir ve gider tablosu sunulmuştur. (Bkz. Tablo 1).

1892 yılı için km başına gelir 3,081.22 leva iken, 1908'de 9,240.03 levaya yükselmiştir.²⁵

Sofya Ticaret ve Sanayi Odası başkan muavini Haralampi Karastoyanov ile sekreter Dr. İvan Zlatarov'un 7 Ağustos 1909 tarihinde kaleme aldıkları raporun

²⁵ Doklad na..., s. 21.

son sayfalarında, İstanbul'a ve Bursa'ya düzenlenen ticari amaçlı gezinin sonuçları ve yararları özetlenmiştir. Buna göre, anılan gezi Bulgar ticaret ve sanayi çevrelerinin Türk halkına karşı beslediği sempatinin bir nişanesine dönüşmüş, eğitici ve öğretici olmanın yanı sıra, önde gelen Osmanlı tüccar ve sanayicileriyle şahsen tanışma imkânı vermiştir. Siyasetin iktisadi çıkarlara dayanmakta olduğu gerçeği teslim edilmiş, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki siyasetin de karşılıklı çıkarları öncelemesi gerektiği hususu benimsenmiştir:

Ülkemizin, coğrafi ve etnografik açıdan Osmanlı'yla iyi iktisadi bağlar tesis etmesi gerekir, kaldı ki, çıkarlarımız da örtüşmektedir. Bu anlayışın bütün toplumsal katmanlara işlemesi ve hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı iki komşu ülkenin tüccar ve sanayicilerinin karşılıklı ziyaretleri sadece bir ihtiyaç değil, bir görev olarak da karşımıza çıkmakta ve ortak çıkarların karşılıklı ve doğru anlaşılması ve savunulmasına yardımcı olmaktadır.²⁶

Birkaç yüz tüccarın katılımıyla hayata geçen gezi, Osmanlı ile Bulgaristan arasında *“karşılıklı güvencesizliğin ve kuşkuculuğun”*²⁷ aşılmasına yapıcı katkı sağlamıştır. İki komşu ülke arasında ticaretin gelişmesine verilen önem, raporun sonunda yapılan bir dizi öneriden de anlaşılmaktadır. Anılan öneriler arasında gümrük anlaşması imzalanması, ihracat depolarının oluşturulması, Osmanlı topraklarında ticaret yapan Bulgar gençlerin askerlikten muaf tutulması gibi hususlar dikkat çekmektedir.

Sonuç

Osmanlı–Bulgar devlet ilişkileri açısından, geçen yüzyılın ilk yıllarını kapsayan dönemin son derece karmaşık olduğu bilinmektedir. Eylül 1908'de, ortaçağ Bulgar Devleti'nin başkenti Veliko Tırnovo'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen kopuşu ilân etme yoluyla Bulgaristan Çarlığı kurulmuştur. Doğaldır ki, Bulgarların bu tek taraflı eylemi Osmanlı'yla ilişkilerin her alanında gerginliğe neden olmuştur. Bu açıdan bakılınca, Bulgar tüccarların ve sanayicilerin İstanbul'a ve Bursa'ya düzenledikleri ticari amaçlı gezinin, ilişkilerin yumuşamasına katkı sağlaması beklenen siyasi ve diplomatik bir amaç taşıdığı söylenebilir. Bulgar tüccar çevrelerinde Osmanlı'daki yeni anayasa

²⁶ Doklad na..., s. 24.

²⁷ Doklad na..., s. 25.

düzeninin sağladığı olumlu girişimcilik şartlarından mutlaka yararlanılması gerektiği fikri benimsenmiş, ayrıca engin Osmanlı pazarından çekilmek istenmemiştir, zira bu pazarda aba ve şayak gibi Bulgarlarla neredeyse özdeş hale gelmiş ürünler iyi karşılık buluyordur. Ne yazık ki birkaç yıl sonra patlak verecek olan Balkan Savaşları Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan Çarlığı'nın ticaret, sanayi ve tarım alanındaki karşılıklı açılımlarını sekteye uğratmış, ikili ilişkileri daha karmaşık hale getirmiştir.

Sofya Ticaret ve Sanayi Odası'nın rapor, yalnızca 1909 Bursa Sergisi bağlamında değil, 20. yüzyıl başlarında genelde Osmanlı–Bulgar, özelde de iki ülke arasındaki ticari ve iktisadi ilişkilere ilgi duyan her araştırmacı için değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

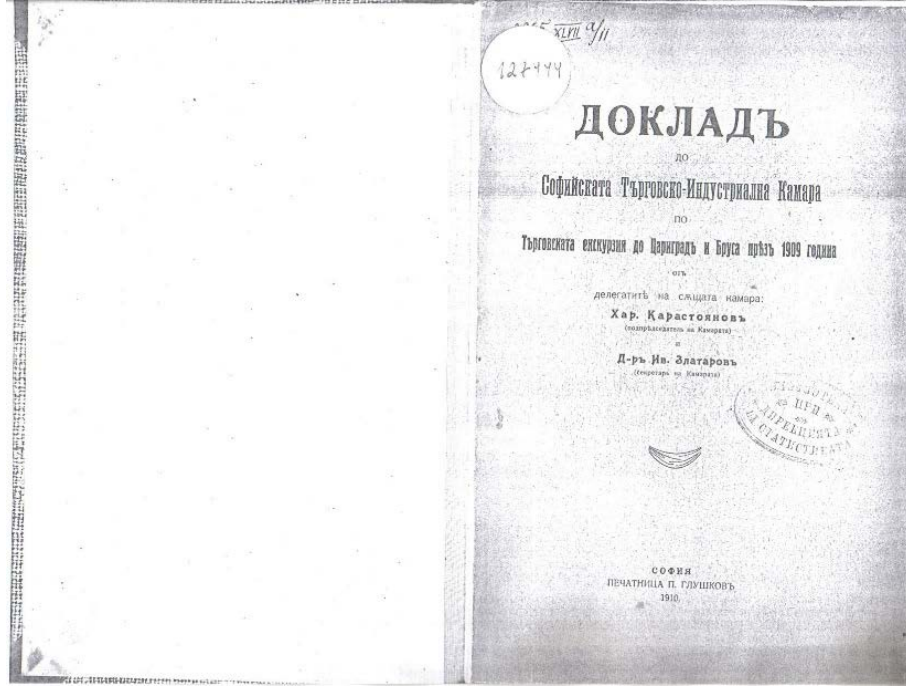
- Doklad na Sofiyskata tãrgovsko-industrialna kamara po Tãrgovskata ekskurziya do Tsarigrad i Bursa prez 1909 godina ot delegatite na sãshkata kamara: Har[alampi] Karastoyanov (podpredsedatel na Kamarata) i d-r İv. Zlatarov (sekretar na Kamarata), Sofya: P. Glushkov, 1910.
- DASKALOV, Petır, Bursa Yolculuğu, (çev.) Hüseyin Mevsim, *Bursa'da Yaşam*, s. 38–52, Ocak 2008, Bursa.
- KARASTOYANOV Haralampi N. – aptekar. Yubileyno chestvane na obshtestvenata i stopanskata mu deynost (1855–1871–1931 god.) na 29 mart 1931 god., Sofya: Pechatnitsa “Rozova dolina”, 1933.
- KINÇOV, Vasil, Marmara'nın Öte Yakasında. Mudanya, Bursa, Karacabey, Gönen, Bandırma (1899), çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021, s. 97–125.
- MACAROV, Mihail, Kudüs Yolculuğu, (çev.) Hüseyin Mevsim, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.
- MEVSİM, Hyusein, “Edin bălgarski jurnalist na tãrgovsko-promishlenoto izlojenie v Bursa prez 1909 g.”, İçinde: Balkanite – ezik, istoriya, kultura, Veliko Tãrnovo, Vol. 3, 2013, s. 338–343.

Ek 1

Tablo 1.

Yıl	Gelir	Gider	Yolcu	Yük
1892	126,677.74	95,576.51	37,505	4,009.898
1893	240,679.57	226,500.96	53,478	15,417.668
1894	223,727.76	243,489.76	40,245	18,065.151
1904			68,910	29,709.898
1905			62,108	34,508.289
1906	356,087.96	177,776.47	76,805	34,412.138
1907	394,455.67	185,305.02	67,682	38,137.000
1908	379,887.37	175,302.30	70,663	34,737.000

Ek 2

Resim 1. Raporun kapak sayfası.

Resim 2. *Sofya Belediye Başkanlığı* da yapmış olan Haralampi Karastoyanov.

Ek 3

Vasil Kınçov
İstanbul'dan Mektuplar ("Pisma ot Tsarigrad")²⁸
Sekizinci Mektup

Türkiye'yle ticari ilişkilerimiz bir düzene oturtulmuş değil. Yeni tarifeye göre gümrüklerimizde Türk mallarından yüksek gümrük vergisi alınıyor. Türkiye bizim mallarımızdan, öteki devletlerin mallarından aldığı gibi %8 vergi almaya devam ediyor. Bu husus ilgili Türk makamlarının dikkatini çekmiş olmalı ki geçen sonbaharda Gümrük Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir komisyon oluşturuldu; bu komisyon, Bulgar mallarından alınacak gümrüğün yükseltilmesine yönelik teklif sunmak üzere incelemelere başladı. Geçenlerde telgraf İstanbul'da artık canlı hayvana ve bazı başka mallarımıza yüksek gümrük uygulanmaya hazırlandığını bildirdi. Bu, ticaretimize inecek büyük bir darbe olur. Türk gümrük vergisinin yükseltilmesinin ihracatımız için doğuracağı bütün kötü sonuçları kolayca anlayabiliriz; özellikle de Ulahların ve Rusların yaptıkları rekabeti göz önünde bulundurursak; kaldı ki biz daha kötü şartlara düştüğümüzde bu rekabet güçlenecek.

Türkiye'yle bir an önce gümrük ilişkilerimizi düzene koymaktan nasıl bir çıkarımız olduğunu görsel olarak görebilmemiz için, son beş yılda karşılıklı ticaretimizin bir tablosunu sunuyorum²⁹:

Tablo 1. *Türkiye'den Bulgaristan'a Yapılan İhracat.*

Yıl	Leva
1894	12,785,907
1895	8,819,475
1896	9,923,618
1897	9,488,518
1898	7,444,885
Toplam	48,462,403

²⁸ Toplamda sekiz olan mektuplar *Spisanie na Bălgarskoto ikonomichesko drujestvo* (Bulgar İktisat Cemiyeti Dergisi) dergisinde, ilk dördü Mart–Nisan 1899, sayı 6, s. 239–249, geri kalan dört mektup da aynı derginin bir sonraki sayısında (sayı 7, s. 374–380) yayınlanmıştır. Bütün mektupların Türkçeye çevirisi için, bkz: Vasil Kınçov, Marmara'nın Öte Yakasında. Bursa, Bandırma (1899), (çev.) Hüseyin Mevsim, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021, s. 97-125.

²⁹ Bulgaristan Emareti'nin yabancı devletlerle yaptığı ticaretle ilgili istatistiği İstatistik Müdürlüğü çıkarmaktadır, 1899, s. 6. (y. n.)

Tablo 2. *Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yapılan İhracat.*

Yıl	Leva
1894	26,794,851
1895	22,505,506
1896	22,086,997
1897	10,935,194
1898	16,614,057
Toplam	98,936,605

Eğer İstanbul'a yapılan gıda ve un ihracatımızın düştüğü son iki verimsiz yıl olmasaydı daha yüksek ihracat meblağımız olacaktı. Bu haliyle de beş yıl için ihracatımız ithalatımızdan 50 milyon daha fazla.

Emaret'in Türkiye'ye ihraç ettiği başlıca mallar, daha önce de belirtildiği gibi, gıda ve un, şayak ve kaytan, canlı hayvan ve başka hayvansal ürünler. Eğer Türkiye şayağıma uyguladığı gümrüğü yükseltirse, İngiliz, Braşov ve Rus şayağı bizim şayağı tamamen saf dışı bırakacak. Eğer canlı hayvana uygulanan gümrük vergisi yükseltirse, Rus, Romen ve Şar dağı malları canlı hayvan ihracatımızı saf dışı bırakacak; aynıysa hayvansal gıdalarda, özellikle de kaşkaval, peynir ve yağda da yaşanacak.

Bu tehlikenin bertaraf edilmesi için hükümetimiz bir an önce Babıali'yle görüşmeler yaparak gümrük anlaşması imzalamalı. Hiç kuşku yok ki Türkler bazı kolaylıklar sağlanmasını talep edecektir; çıkarlarımız bu taleplerin kabul edilmesini gerekli kılıyor.

Biz Türkiye'den genelde şarap ve kuru üzüm, zeytinyağı ve diğer bitkisel yağlar, zeytin, balık, meyve, pamuk ve pamuk ipliği, ham ve yarı işlenmiş deri alıyoruz. Bizde de üretilebilecek şarabı, pamuk ipliğini ve yarı işlenmiş derileri çıkarırsak, diğer ürünler bize gerekli ve çıkarlarımız bu ürünlerin gümrük vergisinin düşürülmesini gerektiriyor. Özellikle de zeytinyağı ve zeytin ithalatı kolaylaştırılmalı ki insanımız için birinci ihtiyaç olan bu gıdalar ucuzlasın. Herkes uzun perhiz günlerinde nüfusumuzun devasa kısmının zeytinden ve zeytinyağından başka yağlı yemek yemediğini biliyor. Bu gıdalar fakirlikten kötü beslenen işçimiz için fevkalade faydalı. Makul bir iktisadi siyaset yürütmeyen hükümetimiz bu denli gerekli gıdalara %18 gümrük vergisi koymuş; rüsum ve başka vergilerle bu oran %25-30'a kadar çıkıyor; bu da ürünü pahalandırıyor ve halk için zor erişilir hale getiriyor. Bunun sonucu ithalatın düşmesi ve kötü yağ tüketiminin yükselmesi oluyor.

İstatistikten bu azalmayı görebiliyoruz. 1897'de Türkiye'den Bulgaristan'a 867,287 levalık zeytinyağı ve 417,514 levalık zeytin ithal edilmişken, 1898'de 537,172 leva zeytinyağı ve 299,329 leva zeytin ithal ediliyor.

İhtiyaçlarımız bu gıdaların gümrük vergisini asgariye çekmemizi gerektiriyor. Aynısı, Türkiye'den aldığımız tuzlu balık ve narenciye, ham pamuk ve ham deri için de söylenebilir. Türkiye'den gelen şarabın ve yarı işlenmiş derinin gümrük vergisi tartışılabilir. İhracatımızın çıkarı mümkün olan kolaylıkların sağlanmasını gerektiriyor.

Pamuk ipliğine gelince, kendi sanayimizin kurulmasını teşvik ettirecek büyük çıkarımız yok bu işten, zira pamuk da bize başka yerden geliyor.

Gümrük meselesinin çözümlenmesi İstanbul'la ve Türkiye'yle yaptığımız ticarete güçlü ivme kazandıracak. İstanbul üzerinden Mısır'la ve özellikle de Ege adalarıyla da ticari hacmimizi artırabiliriz. Eğer duyarsızlık ve beceriksizlik yüzünden büyük İstanbul pazarını kaybedersek, gelecek nesiller nezdinde günah işlemiş oluruz; bu pazar, yeter ki işler doğru şekilde düzene sokulsun, ileride ihracatımıza karşılaştırılmayacak kadar büyük faydalar vaat ediyor.

Hükümetlerimizin bu büyük gerçeği kavrayacaklarına ve şimdiye kadar yapılan yanlışların ortadan kaldırılması ve yenilerin yapılmaması için gayret sarf edeceklerini umut edelim.